

Kapittel 9. Økonomi

Mål for kapittel 9:

Kompetansemål

Mål for opplæringen er at eleven skal kunne

- Redegjøre for og regne med prisindeks, kroneverdi, reallønn og nominell lønn og beregne inntekt, skatt og avgifter
- vurdere forbruk og bruk av kredittkort og sette opp budsjett og regnskap ved hjelp av regneark,
- undersøke og vurdere ulike former for lån og sparing

Læringsmål

Etter at du har arbeidet med dette kapitlet skal du sette kryss i de boksene som tilhører de læringsmålene du har oppnådd. Det er viktig at du er ærlig og at du ikke krysser i de boksene som du føler at du ikke kan. På den måten vet du på hvilket område du må forbedre deg.

Etter dette kapitlet vet jeg

- ☐ hva (konsum)prisindeks, kroneverdi, reallønn, nominell lønn, brutto- og nettolønn er
- ☐ hva renter er
- ☐ hva trekkgrunnlag er og hvordan skatt beregnes av dette
- ☐ hva forskjellen på serie- og annuitetslån er
- ☐ hvordan en setter opp et budsjett

Etter dette kapitlet kan jeg forklare

- ☐ hvordan trekkgrunnlaget beregnes og hva som påvirker det
- ☐ hvordan regne i Excel og bruke innbygde funksjoner
- ☐ hvordan et kredittkort fungerer og hva forskjellen på et kredittkort og et betalingskort er.

Etter dette kapitlet kan jeg vurdere og

- ☐ strukturere et budsjett i Excel
- ☐ delta i en diskusjon rundt budsjett og bruk av penger i hverdagen
- ☐ diskutere hvilke låne- og sparemetoder som er best i en gitt situasjon
- ☐ analysere og diskutere personlig økonomi
- ☐ se sammenhenger ved hjelp av tabeller, diagram og funksjonsuttrykk
- ☐ vurdere og sortere informasjon oppgitt i tekst

1. Lønn, feriepenger, skatt og avgifter

1.1 Lønn

Vi har to hovedformer for lønn, *tidslønn* og *prestasjonslønn*.

Har du tidslønn bestemmes lønna av den tiden du jobber. Eksempler på slik lønn er timelønn, månedslønn og årslønn. Månedslønn og årslønn er som regel basert på at man jobber 37,5 timer per uke og at det er 52 uker i et år.

Antall timer i et arbeidsår blir da $37,5 \cdot 52 = 1950$ timer.

Antall timer per måned er da $1950 \text{ timer} / 12 \text{ måneder} = 162,5$ timer.

Dersom du jobber flere timer enn avtalt kan du ha krav på *overtidsbetaling*.

Overtidsbetalingen er et prosentvis tillegg av timelønna, og ofte avhengig av tid på døgnet, eller om det er hverdag eller helgedag.

Eksempel 1

Du jobber på sykehjem og timelønna er 150 kr. En måned arbeider du 20 timer og i tillegg 10 kveldstimer med 50 % overtid.

Tidslønn:	$20 \cdot 150 \text{ kr} =$	3000 kr
Overtidsbetaling:	$10 \cdot (150 \text{ kr} \cdot 1,50) =$	2250 kr
Total lønn:		<u>5250 kr</u>

Oppgave 1

Hanne arbeider 37,5 timer hver uke. Hun har en timelønn på 225 kr. Hvor mye får hun utbetalt i bruttolønn (lønn før skatt) hver uke?

Oppgave 2

Siri har en årslønn på 375 500 kr. Hva blir timelønna til Siri dersom du regner med 1950 arbeidstimer i løpet av ett år?

Oppgave 3

Bjørn plukker moreller. Han får 12 kroner for hver kg han plukker.

En dag plukket han 135 kg i løpet av 10 timer

a) Hva var bruttolønna til Bjørn denne dagen?

b) Hva ble timelønna?

Oppgave 4

Arild jobber hver lørdag i en fiskebutikk. Han har arbeidstid fra kl 11:00 til kl 18:30. En måned jobber han fire lørdager. Han får 50% overtidstillegg etter kl 17:00. Hva er bruttolønna til Arild denne måneden når timelønna er 120 kr?

Oppgave 5

Maria er butikkmedarbeider. Timelønningen hennes er 155 kr. En måned arbeidet hun 120 timer for vanlig timelønn og 15 timer for 50 % tillegg.
Finn lønna til Maria denne måneden.

Oppgave 6

Alex jobber på en bensinstasjon. Månedslønna hans er 26 000 kr.

a) Finn timelønna når det er 162,5 arbeidstimer i en måned.

En måned arbeider han i tillegg 15 timer overtid. 10 av disse timene får han 50 % tillegg for, mens for de siste 5 får han 100 % tillegg.

b) Finn ut hvor mye Alex tjener totalt i løpet av måneden.

Har du prestasjonslønn, bestemmes lønna av hva du gjør, uten å ta hensyn til hvor lang tid du bruker på det. To forskjellige typer slik lønn er *akkordlønn* og *provisjonslønn*.

Akkordlønn er at du får betalt en fast sum for å utføre et bestemt arbeid.

Eksempel 2

Du får 1000 kr for å vaske leiligheten, uansett hvor lang tid du bruker på det. Jo kortere tid du bruker på det jo høyere er timelønningen.

Eksempel 3

Du tjener 50 kr per skjorte du vasker og stryker. Dersom du vasker og stryker 5 skjorter, tjener du $50 \text{ kr} \cdot 5 = 250 \text{ kr}$.

Oppgave 7

Thomas tjener 800 kr for å vaske stua og rommet sitt hver uke. Finn den faktiske timelønna til Thomas dersom han bruker

a) 5 timer på jobben

b) 2 timer på jobben

Oppgave 8

Thea tjener forskjellige beløp for ulike oppgaver hjemme:

<u>Oppgave</u>	<u>Sum per oppgave</u>
Oppvask	75 kr
Klesvask	50 kr
Gå tur med hunden	60 kr
Passe lillebror i 1 time	25 kr

En uke tar Thea oppvasken 4 ganger, klesvasken 2 ganger, hun går 4 turer med hunden og passer lillebror i totalt 6 timer.

Hvor mye tjener Thea denne uken?

Oppgave 9

Vegard er snekker og gir et anbud på 27 000 kr for en jobb. Han regner med å bruke 10 arbeidsdager på jobben. Hver arbeidsdag er på 7,5 timer. Hvor stor timelønn har Vegard beregnet at han skal ha?

*Provisjonslønn er at du får betalt en viss prosent av det du selger for.
Ofte får man en lav timelønn i tillegg – eventuelt en fast lav månedslønn.*

Eksempel 4: Du jobber som telefonselger og selger abonnement for bladet “Hverdagsmatematikk”. Timelønna er 150 kr og provisjonen er 20 % av det du selger for. En kveld jobber du 3 timer og selger abonnementer for 2000 kr.

Tidslønn:	$3 \cdot 150 \text{ kr} =$	450 kr
Provisjon:	$0,20 \cdot 2000 \text{ kr} =$	400 kr
Total lønn:		<u>850 kr</u>

Oppgave 10

Per arbeider som telefonselger. Han har en fast timelønn på 105 kr. I tillegg får han 15 kroner for hvert salg han oppnår. En uke arbeidet Per 15 timer. Han oppnådde 90 salg denne uka.

- Hvor mye hadde Per i brutto ukelønn denne uka?
- Hva ble den virkelige timelønningen til Per denne uka?

Oppgave 11

Svein jobber som selger. Han har en fast månedslønn på 20 000 kr. I tillegg skal Svein ha 5% provisjon av salget som overstiger 100 000 kr. En måned solgte han for 250 000 kr. Finn bruttolønna til Svein denne måneden.

Oppgave 12

Alan arbeider som telefonselger for bladet “Sport og geometri”. Han har fast timelønn lik 160 kr. Provisjonen hans er 15 % av det han selger for. En uke arbeider han 10 timer og selger abonnementer for 3000 kr. Finn ut hva han tjener denne uka.

Oppgave 13

Hanna selger husalarmer og får to ulike lønnstilbud når hun starter i jobben:

Tilbud A: Hun tjener 50 kr per husalarm hun selger.

Tilbud B: Hun tjener 100 kr per time og 10 kr per husalarm hun selger.

Hanna regner med å arbeide 20 timer i løpet av en uke og i løpet av den tiden selge 100 husalarmer.

- Beregn lønna til Hanna dersom hun velger tilbud A.
- Beregn lønna til Hanna dersom hun velger tilbud B.

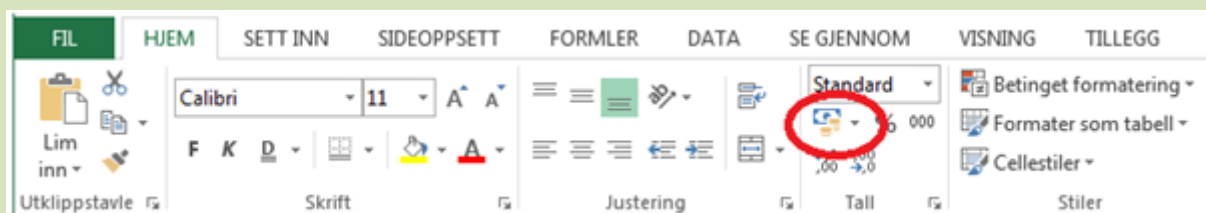
Lønnsberegning i Excel

Når vi skal bruke Excel, ønsker vi at dokumentet skal være mest mulig dynamisk. Det vil si at vi skriver inn de relevante opplysningene i starten av dokumentet og henter dem inn videre i Excel-arket. Hvis opplysningene endres, så vil hele dokumentet med utregninger endre seg automatisk.

Eksempel 5: Du jobber på sykehjem og timelønnen er 150 kr. En måned arbeider du 20 timer og i tillegg 10 kveldstimer med 50 % overtid.

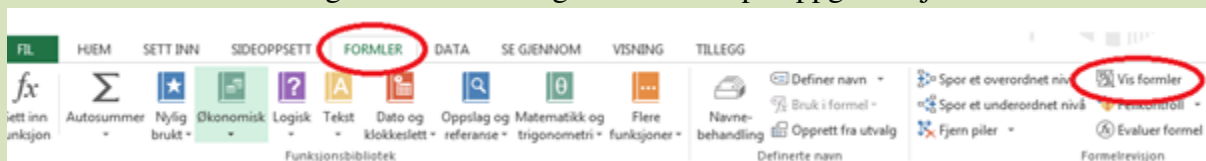
	A	B
1	Timelønn vanlig tid	kr 150,00
2	Timelønn overtid	150 %
3	Timer vanlig tid	20
4	Timer kveld	10
5		
6	Tidslønn	kr 3 000,00
7	Overtidslønn	kr 2 250,00
8	Total lønn	kr 5 250,00

For å få frem **kr 150,00** må du trykke på «seddel- og myntsymbolet» på oppgavelinjen etter at du har skrevet inn 150.

Fordelen er at du alltid får to desimaler i krone tallene dine.

For å få frem formler velger du **Formler** og **Vis formler** på oppgavelinjen

	A	B
1	Timelønn vanlig tid	150
2	Timelønn overtid	1,5
3	Timer vanlig tid	20
4	Timer kveld	10
5		
6	Tidslønn	=B3*B1
7	Overtidslønn	=B4*B1*B2
8	Total lønn	=SUMMER(B6:B7)

Husk alltid å vise hvilke formler du har brukt!

1.2 Feriepenger

Feriepenger er spesielt for Norge. Når du har ferie, trekkes du i lønn for de dagene du har ferie. Da får du i stedet for utbetalt feriepenger. Feriepenger utbetales den måneden du skal ha sommerferie, vanligvis i juni eller juli. Dette blir gjort for at alle arbeidstakere skal kunne ha penger når de skal ha ferie.

Feriepengene et år er på 10,2 % av brutto årslønn året før. Det vil si at feriepengene for 2015 beregnes av årslønna i 2014 (uten feriepengene du fikk i 2014)

For personer over 60 år er feriepengene på 12,5 %, fordi de har en ekstra ferieuke.

Eksempel 6

Hanna er 32 år. I 2014 hadde hun en brutto årslønn på 365 000 kr.

Hvor mye skal Hanna få utbetalt i feriepenger i 2015?

Siden Hanna er 32 år skal hun ha 10,2 % i feriepenger.

$$365\,000\text{ kr} \cdot 0,102 = 37\,230\text{ kr}$$

Hanna skal få utbetalt 37 230 kr i feriepenger i 2015.

Eksempel 7

Vebjørn er 62 år. I 2014 hadde han en brutto årslønn på 506 250 kr inkludert 50 250 kr i feriepenger for 2014.

Hvor mye skal Vebjørn få utbetalt i feriepenger i 2015?

Vi må først finne brutto årslønn uten feriepenger:

$$506\,250\text{ kr} - 50\,250\text{ kr} = 456\,000\text{ kr}$$

Fordi Vebjørn er over 60 år, så skal han ha 12,5 % i feriepenger

$$456\,000\text{ kr} \cdot 0,125\text{ kr} = 57\,000\text{ kr}$$

Vebjørn skal få utbetalt 57 000 kr i feriepenger i 2015.

Har du sommerjobb?

Når du har en sommerjobb, så har du krav på feriepenger. Du har krav på å få de utbetalt med en gang sommerjobben er slutt, men du kan også velge å vente med å få dem til neste sommer. Dette gjelder uansett hvor mye du tjener på sommerjobben din!

1.3 Skatt og avgifter

Vi får ikke utbetalt hele lønna. Arbeidsgiveren skal betale inn deler av lønna til en arbeidstaker som skatt til staten, før resten av lønna blir utbetalt til arbeidstaker. Skattemyndighetene sender ut skattekort til arbeidstakere. En arbeidstaker kan ha et *prosentkort* eller et *tabellkort* hvor det står hvor mye som skal trekkes i skatt. I et prosentkort står det en prosent som skal trekkes, mens det i et tabellkort er en tabell hvor du leser av summen du skal trekke i skatt. Når vi skal lese av tabellen, runder vi alltid lønna ned til nærmeste hundre. til nærmeste hundre.

Den samlede lønna før skatten er trukket fra kalles *bruttolønn*. Bruttolønn minus skatt kalles for *nettolønn* og det er dette en arbeidstaker får utbetalt.

Eksempel 8

Sindre er lærling og tjener 90 kr i timen. En måned jobber han 160 timer. Han betaler 18 % skatt. Finn nettolønna til Sindre.

Bruttolønn: $90 \text{ kr/t} \cdot 160 \text{ t} =$	14400 kr
Skatt: $0,18 \cdot 14400 \text{ kr} =$	- 2592,00 kr
Nettolønn:	<u>11808,00 kr</u>

Oppgave 14

Mona er butikkmedarbeider og tjener 150 kr i timen.

Ved overtid får hun et tillegg på 50 %.

En måned arbeider hun 160 timer. 10 av disse timene er overtid. Hun betaler 28 % skatt.

Finn nettolønna til Mona.

Virkeligheten er langt mer komplisert enn eksemplet og oppgaven over fordi det er flere typer skatt og avgifter.

Mange arbeidstakere har avtale om at arbeidsgiver trekker deler av lønnen for å betale fagforeningskontingent og/eller innbetaling til pensjonskasse.

- Pensjonstrekket regnes i prosent av fast lønn
- Fagforeningskontingenten er et fast beløp eller regnes i prosent av brutto lønn

Forskjellen på fast lønn og brutto lønn er at overtid teller med i bruttolønn. Fast lønn er det du tjener uten overtid.

Disse beløpene trekkes fra før skatten beregnes. Beløpet skatten beregnes av kalles *trekkgrunnlag*. Beløpet som trekkes kalles *skattetrekk*.

Eksempel 9

Tore har fast månedslønn lik 36 000 kr. Han betaler inn 2 % pensjonstrekk og 350 kr i fagforeningskontingent.

a) Regn ut trekkgrunnlaget.

Fast månedslønn:	36 000 kr
Pensjonstrekk (2 % av fast lønn)	- 720 kr
<u>Fagforeningskontingent</u>	<u>- 350 kr</u>
Trekkgrunnlag	<u>34 930 kr</u>

b) Tore blir trukket 35 % skatt av trekkgrunnlaget. Finn skattetrekket og nettolønnen:

Trekkgrunnlag	34 930	kr
Skattetrekk ($0,35 \cdot 34\,930$)	-12 225,50	kr
Nettolønn	22 704,50	kr

Oppgave 15

Simen har 28 500 kr i fast månedslønn.

- a) Simen trekkes 2 % av lønna til pensjon. Regn ut pensjonstrekket.
- b) Simen trekkes 1,5 % av lønna i fagforeningskontingent. Regn ut fagforeningskontingenten.
- c) Regn ut trekkgrunnlaget
- d) Simen har prosentkort med skattetrekk på 28 %. Regn ut skattetrekket.
- e) Hvor mye får Simen utbetalt denne måneden?

Arbeidsgiver betaler inn både skatt til fylke/kommune og trygdeavgift til folketrygden (herfra kommer det bl.a. sykepenger, arbeidsledighetstrygd og pensjon).

Noen viktige tall og begreper når man skal beregne skatt (tallene gjelder for 2015).

Personinntekt er det en person tjener i løpet av et år (bruttolønn).

Noen viktige tall:

<i>Alminnelig inntekt:</i>	Personinntekt minus 89 050 kr
<i>Grunnlag for toppskatt:</i>	Personinntekt minus 550 550 kr
<i>Nettolønn:</i>	Personinntekt minus skatt

Skatteberegning:

<i>Inntektsskatt</i>	27 % av alminnelig inntekt
<i>Trygdeavgift</i>	8,2 % av personinntekt
<i>Toppskatt</i>	9 % av grunnlaget for toppskatt
Skatt totalt	Summen av de tre skattene ovenfor

Beregning av skatt og avgifter i Excel

Eksempel 10: Tore har fast brutto månedslønn lik 36 000 kr. Han betaler inn 2 % pensjonstrekk og 350 kr i fagforeningskontingent. Tore blir trukket 35 % skatt av trekkgrunnlaget. Hva blir Tores netto månedslønn?

	A	B
1	Brutto månedslønn	kr 36 000,00
2	Pensjonstrekk	2 %
3	Fagforeningskontingent	kr 350,00
4	Skatt	35 %
5		
6	Fast månedslønn	kr 36 000,00
7	Pensjonstrekk	kr 720,00
8	Fagforeningskontingent	kr 350,00
9	Trekkgrunnlag	kr 34 930,00
10	Skattetrekk	kr 12 225,50
11	Netto månedslønn	kr 22 704,50

Formler:

	A	B
1	Brutto månedslønn	36000
2	Pensjonstrekk	0,02
3	Fagforeningskontingent	350
4	Skatt	0,35
5		
6	Fast månedslønn	=B1
7	Pensjonstrekk	=B1*B2
8	Fagforeningskontingent	=B3
9	Trekkgrunnlag	=B6-B7-B8
10	Skattetrekk	=B9*B4
11	Netto månedslønn	=B9-B10

2. Sparing og lån

2.1 Sparing

En vanlig og trygg måte å spare penger er å sette dem i en bank. Fordi banken trenger penger til utlån, gir de deg hvert år et bestemt prosentbeløp i tillegg til pengene du setter inn. Dette prosentbeløpet kalles *rente*.

Eksempel 11

Du setter inn 5000 kr i banken til 2,5 % årlig rente.

Hva er disse pengene vokst til i løpet av et år?

Dette vil si at pengene vokser med 2,5 %, altså kan vi gange med vekstfaktor.

Vekstfaktor til 2,5 %: $100 \% + 2,5 \% = 102,5 \% = \frac{102,5}{100} = 1,025$.

Beløp etter ett år: $5000 \text{ kr} \cdot 1,025 = 5125 \text{ kr}$.

Oppgave 16

Adrian setter inn 4000 kr i banken til 2,65 % rente.

Hva er disse pengene vokst til etter et år?

Andre eksempler på sparing:

- BSU (Boligsparing for ungdom) som gir skattefordeler for ungdom mellom 18 og 33 år
- Aksjefond. Kan gi mer penger tilbake enn en bankkonto, men kan også gjøre at du taper penger.

2.2 Lån

Dersom vi ønsker å kjøpe eller investere i noe som ikke dekkes av den vanlige lønna vår, kan vi ta opp lån. Dette er særlig aktuelt dersom vi skal kjøpe bolig.

Banken kan låne oss penger, men tar betalt i form av renter på lånet. Vi betaler derfor alltid mer tilbake enn summen vi låner fra banken.

Summen vi låner fra banken kaller vi *lånesum*.

Eksempel 12

Vi tar opp et lån på 100 000 kr til 3,5 % årlig rente. Hva har dette lånet vokst til i løpet av ett år dersom vi ikke betaler noe på det?

Vekstfaktoren til 3,5 % rente er $100 \% + 3,5 \% = 103,5 \% = \frac{103,5}{100} = 1,035$
 $100000 \cdot 1,035 = 103\,500 \text{ kr}$.

Etter ett år vil lånet ha vokst til 103 500 kr.

Når vi skal betale tilbake et lån, kan vi gjøre det månedlig, kvartalsvis eller årlig.

Hver gang vi betaler på lånet er en *termin*, og det vi betaler inn kaller vi *terminbeløp*.

Eksempel 13

Vi har tatt opp et lån og skal betale tilbake.

Fra banken får vi beskjed om at lånet skal betales inn månedlig over 120 terminer og terminbeløpet er 5000 kr.

Hvor mye betaler vi tilbake og hvor lang tid tar det?

Vi betaler $5000 \cdot 120 = 600\,000$ kr og siden det er 120 månedlige terminer bruker vi $\frac{120}{12} = 10$ år på å betale tilbake

Et terminbeløp består av to deler, *avdrag* og *renter*. Avdragene er en del av lånesummen, mens rentene er en bestemt prosentsats av lånesummen vi betaler til banken.

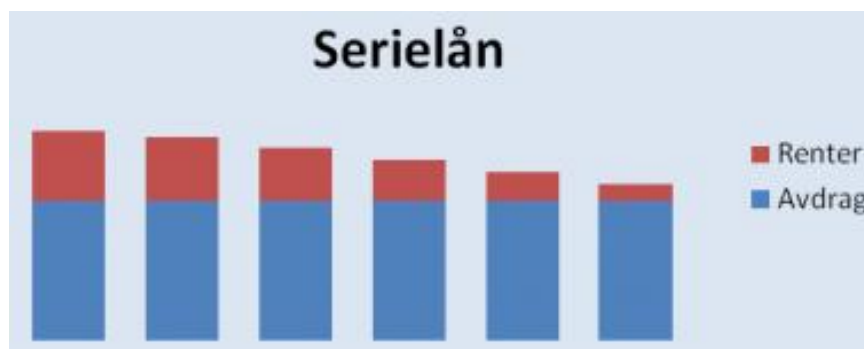
$$\text{Terminbeløp} = \text{Avdrag} + \text{Renter}$$

Vi har to hovedtyper lån, *serielån* og *annuitetslån*.

I et serielån er alle avdrag like

I et serielån er terminbeløpet størst i starten (fordi da utgjør rentene mest) og så blir det mindre etter hvert.

En grafisk fremstilling av et serielån kan se slik ut:

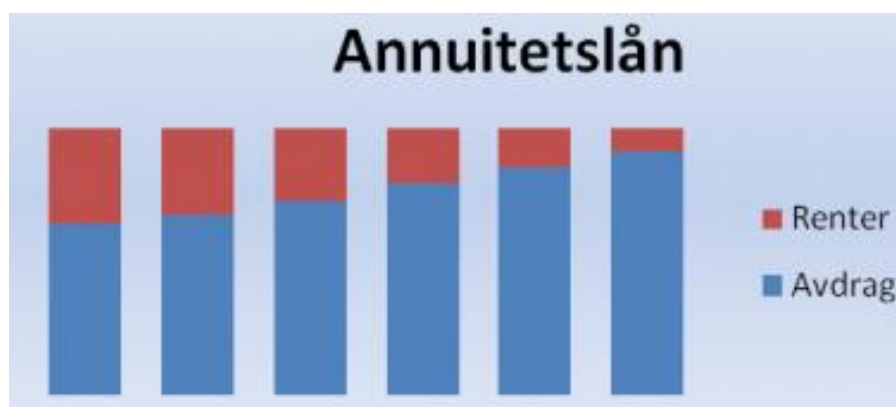
Vi ser at søylene (terminbeløpene) synker, mens den delen som er avdrag alltid er den samme.

I et annuitetslån er hvert terminbeløp likt

Det er vanlig å velge annuitetslån dersom lånebeløpet er høyt (som for eksempel ved boliglån) fordi det er mer forutsigbart og terminbeløpet blir ikke så høyt i starten.

Ulempen med et annuitetslån er at man totalt sett betaler mer til banken enn ved et serielån.

En grafisk fremstilling av terminbeløpene i et annuitetslån kan se slik ut:

Her ser vi at hver søyle er like høy, mens avdragene utgjør en større del av søylen etter hvert.

Oppgave 17

Anine skal låne 100 000 kr i en bank. Hun får 5 % rente, og 5 års nedbetalingstid. Hun betaler inn på lånet en gang i året.

	A	B	C	D	E	F	G	H	I
1	Serielån					Annuitetslån			
2		Renter	Avdrag	Terminbeløp			Renter	Avdrag	Terminbeløp
3	1. termin	5000	20000	25000		1. termin	5000	18097	23097
4	2. termin	4000	20000	24000		2. termin	4095	19002	23097
5	3. termin	3000	20000	23000		3. termin	3145	19952	23097
6	4. termin	2000	20000	22000		4. termin	2147	20950	23097
7	5. termin	1000	20000	21000		5. termin	1100	21998	23097

- Finn ut hvor mye hun betaler det første året og totalt dersom hun velger serielån.
- Finn ut hvor mye hun betaler det første året og totalt dersom hun velger annuitetslån.
- Kommenter forskjellen på resultatene i a og b. Hvilket lån synes du hun bør velge? Forklar hvorfor.

Oppgave 18

Stine tar opp et serielån over 10 år. Hun låner 1 500 000 kr til 2,9 % rente per år. Lag en nedbetalingsplan i Excel som viser den årlige renta, avdrag, terminbeløp og restlån når hun betaler inn på lånet en gang i året.

3. Forbruk og bruk av kredittkort.

NB! Kredittkort har 18 års aldersgrense, og det er det en grunn til.

Å bruke kredittkort er en måte å utsette betalingen på. I et kredittkort er det en kredittgrense, denne varierer, men kan for eksempel være 30 000 kr. Det betyr at du kan bruke 30 000 kr som du egentlig ikke har, men må betale tilbake senere. Å bruke kredittkort er en måte å utsette betalingen på. I et kredittkort er det en kredittgrense, denne varierer, men kan for eksempel være 30 000 kr. Det betyr at du kan bruke 30 000 kr som du egentlig ikke har, men må betale tilbake senere.

Betalingen skjer en gang per måned, men kredittkortselskapet krever ikke at du betaler mer enn minstebeløpet, for eksempel 250 kr. Dersom du har brukt mer enn det og ikke betaler tidnok, må du betale renter på beløpet. Rentene er beregnet per måned, og kan for eksempel være 1,5 % per måned. Det høres ikke så mye ut, men over tid blir det mye og tilsvarer nesten 20 % årlig rente!

Eksempel 14

Vi skal vise at 1,5 % månedlig rente tilsvarer nesten 20 % årlig rente.

Fra prosentregningen vet vi at 1,5 % økning tilsvarer vekstfaktoren

$$100 \% + 1,5 \% = 101,5 \% = \frac{101,5}{100} = \underline{1,015}$$

I ett år er det 12 måneder.

Samlet vekstfaktor etter 12 måneder er dermed $1,015^{12} = \underline{1,196}$

Det tilsvarer en økning på 19,6 %.

Eksempel 15

Martin har kjøpt en scooter med kredittkort hvor renten er 1,5 % per måned. Scooteren kostet 5000 kr. Martin betaler inn 1000 kr på den neste månedsbetalingen. Hva er kredittkortgjelda dersom Martin ikke betaler noe mer de neste seks månedene?

Den første innbetalingen er rentefri fordi han betaler innen fristen. Det vil si at kredittkortgjelda er 5000 kr – 1000 kr = 4000 kr.

Etter seks måneder har gjelda økt til $4000 \cdot 1,015^6 = 4373,77$ kr.

Oppgave 19

Kristine har 30 000 kr i gjeld på kredittkortet sitt. Hun betaler 1,7 % rente per måned.

- Hvor mange prosent rente per år gir det?
- Hvor mye skylder Kristine etter 3 år hvis hun ikke betaler noe?

Oppgave 20

Vanja har kjøpt seg sykkel og betalt 30 000 kr med kredittkortet. Renten er 2 % per måned. Hun betaler ikke noe tilbake ved forfall.

- Hvor mye skylder Vanja etter 6 måneder?
- Hvor mange prosent årlig rente betaler hun?
- Hvor mye skylder Vanja etter 4 år?

4. Budsjett og regnskap

Forskjellen på budsjett og regnskap er viktig å kunne.

Et *budsjett* er en plan over hvordan du har tenkt å bruke pengene dine. Budsjettet settes alltid opp i forkant av en periode (uke, måned, år)

Et *regnskap* er en oversikt over hvordan pengene faktisk er brukt. Regnskapet settes alltid opp i etterkant av en periode, når du er ferdig med å bruke pengene.

Oppgave 21

Statens institutt for forbruksforskning (SIFO) har utarbeidet et referansebudsjett for forbruksutgifter som er beregnet for vanlige familier. Utgiftspostene som ligger i dette budsjettet representerer et normalt forbruk til en gjennomsnittlig familie i Norge. Du finner dette budsjettet ved å gå inn på <http://sifo.no/> . Velg referansebudsjett og kalkulator.

Her velger du antall og «type» personer i husholdet, og lager et referansebudsjett for din egen familie.

Oppgave 22

Hanne er 40 år og Ola er 39 år. De er gift og har 3 barn, tvilling jenter på 10 år og en gutt på 4 år. Jentene har halvdagsplass på SFO og gutten er i barnehage. Hanne er sykepleier og får utbetalt 21 225 kroner per måned. Nils er også sykepleier og får utbetalt 22 315 kroner pr måned. De mottar barnetrygd på 4500 kroner i måneden. De har ingen andre inntekter.

De bor i en leilighet. Hver måned betaler de 16 000 kroner i husleie. I forsikringer betaler de 750 kroner per måned. Strømutgiftene er på 1250 kroner per måned. Hanne og Ola har to biler. Denne måneden skal den ene bilen på verksted. Reparasjonen er beregnet til 15 000 kroner. De beregner de øvrige utgiftspostene ved å benytte seg av budsjettet til SIFO.

Bruk kalkulatoren til SIFO for å beregne de utgiftspostene som ikke er oppgitt. Sett opp et månedsbudsjett i et regneark.

5. Regning med prisindekser

5.1 Hva er en prisindeks?

Prisen på de fleste varetyper forandrer seg ofte. Som regel øker de fra år til år. Ofte vil det være interessant å sammenligne prisen på en vare med prisen på samme vare i et bestemt år. I oppgaver i 1P har det vanligvis vært sammenlignet med prisen i 1998. Vi kaller 1998 for *basisåret*. Prissammenligninger lages av Statistisk Sentralbyrå, og for mange prisindekser bruker de nå 2000 som basisår.

En prisindeks gjelder for en type vare eller tjeneste.

Eksempel 16 Pris på H-melk

Pris på H-melk i 1998: 9,87 kr	Prisindeks H-melk i 1998: 100
Pris på H-melk i 2004: 10,70 kr	Prisindeks H-melk i 2004: 108,4

Endring i pris: $10,70 \text{ kr} - 9,87 \text{ kr} = 0,83 \text{ kr}$

Endring i prosent: $\frac{0,83}{9,87} = 0,084 \cdot 100\% = 8,4\%$

Prisen økte 8,4% fra basisåret 1998 til 2004.

Prisen i 2004 var $100\% + 8,4\% = 108,4\%$ av prisen i basisåret

Istedenfor å si at prisen i 2004 var 108,4 % av prisen i 1998, sier vi at *prisindeksen* for H-melk var 108,4 i 2004 med 1998 som basisår.

Prisindeksen for et bestemt år viser hvor mange prosent prisen dette året utgjorde av prisen i basisåret. Prisindeksen i basisåret blir da alltid 100.

Indekser oppgis med en desimal.

Oppgave 23

Prisindeksen for en vare var 190 i 2012, med 1998 som basisår. Hvor mange prosent hadde prisen på denne varen økt fra 1998 til 2012?

5.2 Indeksformelen

Indeks er et *forholdstall* og du kan bruke metoden fra kapittel 3! Bruk tabell og lag en *forholdsligning* – noen ganger kalles det en *indeksformel*. Vi kan bruke forholdsligningen til å finne ukjent indeks eller ukjent pris.

Indeksformelen

$$\frac{\text{indeks i år 1}}{\text{indeks i år 2}} = \frac{\text{pris i år 1}}{\text{pris i år 2}}$$

Forholdet mellom indeksene er like stort som forholdet mellom prisene. Hvis prisen blir dobbelt så stor, for eksempel, blir indeksen også dobbelt så stor.

Eksempel 17

Tabellen viser prisutviklingen for kroneis.

År	1998	2005	2013
Pris (kr)	13,00	15,00	?
Prisindeks	100	?	169,2

a) Finn *prisindeksen* for kroneis i 2005. 1998 er basisår. Bruk tabell og *forholdslikning*:

	Indeks	Pris
2005	x	15,00
1998	100	13,00

$$\frac{x}{100} = \frac{15,00}{13,00}$$

$$x = \frac{15,00 \cdot 100}{13,00} = 115,5$$

Prisindeksen var 115,5 i 2005, altså hadde prisen steget med 15,5%.

b) Finn prisen på kroneis i 2013. 1998 er basisår. Bruk tabell og *forholdslikning*:

	Indeks	Pris
2013	169,2	x
1998	100	13,00

$$\frac{169,2}{100} = \frac{x}{13,00}$$

$$x = \frac{169,2 \cdot 13,00}{100} = 22,00 \text{ kr}$$

Oppgave 24

Spagetti kostet 7,10 kr i 1998 og 11,20 kr i 2012. Hva var indeksen for spagetti i 2012 med 1998 som basisår? Bruk tabell og *forholdslikning*:

	Indeks	Pris

Oppgave 25

Indeks for kjeks var 116,0 i 2003 og 154,2 i 2012. I 2012 kostet kjeks 18,20 kr. Hva kostet kjeks i 2003? Bruk tabell og *forholdslikning*:

	Indeks	Pris

Endring i prisindeks (i prosent) = endring i pris (i prosent)

Eksempel 18

Prisindeksen på en vare i 2014 er 135,2. Prisindeksen i 2000 var 125,9 for den samme varen. Hvor mange prosent har prisen steget fra 2000 til 2014?

Endring i prisindeks: $135,2 - 125,9 = 9,3$

Endring i prosent: $\frac{9,3}{125,9} = 0,074 \cdot 100\% = 7,4\%$

Oppgave 26

Tabellen viser prisutviklingen for en vare i perioden fra 1998 til 2004

År	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Prisindeks	100	103,4	105,3	107,2	108,9	110,5	109,6

a) Hvilket år er basisåret?

b) Hvilken verdi har alltid indeksen i basisåret?

c) Hvor mange prosent har prisen på varen steget med fra 1998 til 2002?

d) Har prisen på denne varen steget hvert år fra 1998 til 2004?

Prisen på varen i 1998 var 750 kr

e) Finn prisen på varen i 2003.

5.3 Konsumprisindeksen

Konsumprisindeksen (*kpi*) er en slags *gjennomsnittsindeks* for mange vanlige varer og tjenester. Den beregnes av Statistisk sentralbyrå. Basisåret for *kpi* er 1998.

Vi regner med *kpi* på samme måte som andre prisindekser – bruk **forholdlikning!**

Tabellen nedenfor viser *kpi* for noen år.

År	1950	1970	1990	1995	1998	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2012
Kpi	7,4	17,9	83,7	94,2	100	105,5	110,1	113,3	117,7	123,1	128,8	131,4

Tabellen viser at en kurv med blandede varer som kostet 100 kr i 1998 ville kostet omtrent 17,90 kr i 1970 og 131,40 kr i 2012.

Eksempel 19

Hvor mange prosent steg prisene i gjennomsnitt fra 2000 til 2012?

Prisene steg like mange prosent som konsumprisindeksen.

Endring i prisindeks: $131,4 - 105,5 = 25,9$

Endring i prosent: $\frac{25,9}{105,5} = 0,245 \cdot 100\% = 24,5\%$

Prisene steg 24,5 % fra 2000 til 2012.

Eksempel 20

I en artikkel i Aftenposten 17.1.2013 vises det en annonse for en oppvaskmaskin fra 1974. Maskinen kostet 2680 kr. I følge artikkelen tilsvarer dette 14 900 kr i dag. Stemmer dette?

Konsumprisindeksen var 23,6 i 1974 og 131,4 i 2012. Bruk tabell og *forholdslikning*:

	KPI	Pris
1974	23,6	2680
2012	131,4	x

$$\frac{23,6}{131,4} = \frac{2680}{x}$$

$$x = \frac{2680 * 131,4}{23,6} = 14\,922 \text{ kr}$$

Påstanden i Aftenposten er riktig. En vanlig oppvaskmaskin koster mye mindre enn dette i dag og derfor kan vi at oppvaskmaskiner er billigere nå enn i 1974.

Oppgave 27

- Hvor mange prosent steg prisene i gjennomsnitt fra 1998 til 2012?
- Hvor mange prosent steg prisene i gjennomsnitt fra 1990 til 2012?
- Hvor mange prosent steg prisene i gjennomsnitt fra 1950 til 2012?

Oppgave 28

I 1952 kostet tegneseriebladet Donald Duck 0,80 kr. Ifølge Aftenposten tilsvarer dette omtrent 11,50 kr i 2012. Stemmer dette? Kpi i 1952 var 9,2 og i 2012 131,4. (I dag koster et Donald-blad 38,90 kr.). Bruk tabellen og lag *forholdslikning*.

	KPI	Pris
1952	9,2	

5.4 Reallønn

Vi tenker oss at en person hadde en timelønn på 10 kr i 1960 og at en bukse kostet 40 kr den gangen. I 2014 er timelønna 200 kr og en tilsvarende bukse koster 400 kr. Vi ser at en person i 1960 måtte arbeide 4 timer for å få råd til buksa, mens en person i 2014 bare måtte jobbe i 2 timer. Altså har vi bedre råd (kjøpekraft) i dag enn i 1960. For å ha samme kjøpekraft må timelønna ha økt like mange prosent som kpi.

Den lønna som står på lønns slippen (før skatt) kalles *nominell lønn* eller bare lønn. For å se om en økning i årslønna kan føre til økt kjøpekraft, brukes begrepet *reallønn*. *Reallønna i 2012 er den lønna man måtte hatt i 1960 for å kunne kjøpt like mye i 1960 som i 2012*. Fordi kpi har økt hvert år, vil reallønna etter 1960 være *mindre* enn den nominelle lønna.

Vi kan bruke samme metode som før! Reallønna tilsvarer 1960 og nominell lønn tilsvarer det andre året i oppgaven.

Eksempel 21

Mona hadde en reallønn på 350 000 kr i 2012. Hvilken lønn hadde hun i 2012?

	KPI	Lønn
1998/reallønn	100	350 000
2012/nominell lønn	131,4	x

$$\frac{100}{131,4} = \frac{350\,000}{x}$$

$$x = \frac{350\,000 * 131,5}{100} = 460\,000 \text{ kr}$$

Eksempel 22

Jonas hadde en nominell lønn på 390 000 kr i 2010. Hvilken reallønn hadde han i 2010?

	KPI	Lønn
1998/reallønn	100	x
2010/nominell lønn	128,8	390 000

$$\frac{100}{128,8} = \frac{x}{390\,000}$$

$$x = \frac{100 * 390\,000}{128,8} = 302\,800 \text{ kr}$$

Oppgave 29

- a) Lise tjente 470 000 kr i 2011. Hvor stor var reallønna hennes? Kpi i 2011 var 130,4.
b) Irvins reallønn var 365 200 kr i 2011. Hvor stor var den nominelle lønna hans?

a)	KPI	Lønn
1998/reallønn	100	
2011/nominell lønn		

b)	KPI	Lønn
1998/reallønn	100	

5.5 Kjøpekraft

Hvis vi sammenlikner reallønna fra et år til et annet, ser vi om vi har fått bedre råd eller ikke.

Økt reallønn betyr økt kjøpekraft (vi har fått bedre råd)

Lavere reallønn betyr lavere kjøpekraft (vi har fått dårligere råd).

Det betyr at selv om vi har fått lønnsøkning (økt nominell lønn), så er det ikke sikkert at vi har fått bedre råd! Det kan hende at prisene (kpi) har steget mere enn lønna vår.

Eksempel 23

Ayses lønn var 335 000 kr i 2005. Hva måtte hun tjent i 2012 for at kjøpekraften skulle vært den samme som i 2005? Kpi i 2005 var 115,1.

Vi kan sammenlikne lønna (den nominelle lønna) i de to årene:

	KPI	Lønn
Nominell lønn 2005	115,1	335 000
Nominell lønn 2012	131,4	x

$$\frac{115,1}{131,4} = \frac{335\,000}{x}$$

$$x = \frac{131,4 * 335\,000}{115,1} = 382\,400\text{ kr}$$

Hun måtte ha tjent 382 400 kr i 2012 for at lønna skulle vært like mye verdt som i 2005.

Oppgave 30

a) Lenes lønn var 410 000 kr i 2008. Hva måtte hun tjent i 2012 for at kjøpekraften skulle vært den samme som i 2008? Bruk metoden i eksempel 25.

b) Robert hadde en timelønn på 140 kr i 2006. Hvilken timelønn måtte han hatt i 2012 for å ha samme kjøpekraft som i 2006? Bruk metoden i eksempel 25.

a)	KPI	Lønn
2008		
2012		

b)	KPI	

Oppgave 31

Jan hadde deltidsarbeid i 2010 og hadde da en reallønn på 100 000 kr. Hva måtte den nominelle lønna hans vært i 2012 for å beholde samme kjøpekraft som i 2010?

Løs denne oppgaven uten kalkulator!

Forberedelse til prøven

F1

Basisåret for indeksen til en vare var 1998. I årene etter har prisen på varen steget med 3 % per år.

- a) Hva var varens indeks i 1999?
- b) Hva var varens indeks I 2005?

F2

I 2006 var indeksen for en vare 125. Varen kostet da 1 000 kroner.

I 2016 var indeksen for den samme varen 150.

Hvor mye kostet varen i 2016?

Bruk gjerne tabellen:

År	Indeks	Pris
2006	125	1 000
2016	150	?

F3

I 2017 hadde Henrik en nominell lønn på 430 000. KPI i 2017 var 105,5. Hva var reallønna til Henrik i 2017?

F4

I 2010 var konsumprisindeksen 92,1. I 2014 var konsumprisindeksen 97,9.

Helene hadde like stor kjøpekraft i 2014 som i 2010.

I 2014 hadde hun en nominell lønn på 540 000 kroner.

Hva var den nominelle lønna hennes i 2010?

F5

- a) Hva kjennetegner et annuitetslån?
Hva kjennetegner et serielån?

Siv tar opp et annuitetslån på 2 000 000 kroner. Solveig tar opp et serielån på 2 000 000 kroner. Begge får samme rentesats, og de skal betale ned lånene over like lang tid.

- b) Hvorfor må Siv totalt betale mer tilbake til banken enn Solveig?
- c) Hvorfor kan det for noen være gunstig å velge et annuitetslån fremfor et serielån?